

Curculio aneb Darmojed v brnianskej Scale (24. januára 2018)

Ludmila Buzássyová

Titus Maccius Plautus (255?–184 pr. n. l.) je najznámejším rímskym komédiografom. Jeho komédie rozveseľovali divákov ešte mnoho sto-ročí po jeho smrti, preto nie div, že sa zachovali do dnešných čias v rozsahu pre antické literárne pamiatky až netypicky veľkom – dovedna 21 kusov. Napriek tomu, ako výrazne sa Plautove komédie podpísali na charaktere klasickej európskej komédie – shakespearovskej, goldoniovskej či moliérovskej – sa s nimi na dnešnej divadelnej scéne, či už profesionálnej alebo amatérskej, nestretáme často.

Dôvody, prečo je to tak, sú rozličné, tie objektívne sú dané zakotvením Plautovej komédie v odlišných jazykových, historických a kultúrnych reáliách, ktoré jej adaptovanie pre dnešného adresáta sťažujú. Predovšetkým je tu Plautov jazyk – ten bol v jeho dobe i niekoľko storočí po nej jednou z jeho najsilnejších stránok, ktorú antická a poantická tradícia vystihla slovným spojením *ubertas sermonis Plautini*, t. j. plnosť alebo plodnosť Plautovho jazyka. Jeho šťavnatý jazyk je plný vtipných slovných a iných formálnych hračiek, dvojzmyslov, *ad hoc* neologizmov, hovorových zvrátov, ale aj básnických metafor, ktoré sa do iného jazyka ťažko prekladajú. Ešte väčším orieškom pre adaptovanie antického textu sú odkazy na reálie zo sféry rímskeho práva, obchodu, náboženstva, kultu, alebo mytologické prirovnania, intertextuálne narážky a v jazyku hlboko skryté konotácie, ktoré nie sú nadčasové, a preto si ich dnešný recipient neuvedomuje. Bez ich odhalenia sa komický účinok textu stráti. Takže ich treba vysvetliť; lenže vysvetľovať ich je ako vysvetľovať vtip – nevďačná úloha a na výsledku sa málokto od srdca zasmieje.

Ďalšou výzvou, pred ktorú stavia antický text dnešného adresáta, je svet archaickej rímskej

komédie z teatrologického i zo širšieho kulturologického hľadiska. Len Plautove komédie dokázali v svojej i neskoršej dobe svojou drsnou komikou a zemitým humorom konkurovať oveľa hrubším formám zábavy v Ríme a pritiahnúť diváka, ktorý nestál o mimoriadne jemný intelektuálny humor. Dnešný divák bez akademickej prípravy len povrchne prenikne do bláznivých vzťahov panujúcich medzi postavami polofiktívneho grécko-rímskeho sveta Plautovej komédie, *Plautinopolis*, vybudovaného zo stavebných kameňov novej atickej komédie, flyackej frašky, oskickej atellány a celej súdobej rímskej literatúry. V typizovaných postavách Plautových komédií, ako je chvastavý vojak, zamilovaný mladík, prešibaný otrok či chamtivý bankár, Plautov súčasník videl dobre známe prediktabilné pozadie, na ktorom sa obvyklé zápletky rozohrávajú zakaždým novým spôsobom v situačnej komike, s novými prvkami bujarého humoru, paródie, štedro korenenej frivolnosti. Dnešný divák by mohol vo vzťahoch medzi postavami v hre hľadať zrkadlo doby, to je však cielene veľmi pokri-vené a netreba mu veriť.

Je možné taký pestrý jazykový, literárny a dramatický útvar, akým je vyše dvetisíc rokov stará archaická rímska komédia, ponúknuť divákovi smartfónovej doby a rozosmiať ho ním? Odvážny pokus kolektívu brnianskych študentov a pedagógov z Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity dáva na túto otázku, zdá sa, jednoznačne kladnú odpoveď.

V stredu 24. januára 2018 sa uskutočnila v Univerzitnom kine Scala v Brne premiéra študentskej inscenácie Plautovej komédie *Curculio aneb Darmojed*. Premiére predchádzala dlhá príprava, ktorá sčasti prebiehala v rámci výučbového predmetu *Inscenace římské komedie*

– *workshop* na FFMU, ktorý viedol interdisciplinárny pedagogický tím Ústavu klasických štúdií a Katedry divadelných štúdií Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity – doc. Daniela Urbanová (iniciátorka projektu), Mgr. et Mgr. Tomáš Weiszar (réžia), Mgr. Eliška Poláčková, PhD. (dramaturgia) a JUDr. Mgr. Radek Černocho, Ph.D.

Didaktickým cieľom predmetu bolo inscenačne naštudovať z latinčiny doposiaľ do češtiny nepreloženú komédiu *Curculio*. Hercami amatérmi boli študenti rôznych odborov FF MU, ktorí počas svojho povinného alebo výberového študijného kurikula prišli do kontaktu s latinčinou alebo s predmetmi zameranými na poznávanie antickej kultúry. Do prípravy scény, kostýmov a osvetlenia sa zapojili ďalšie kreatívne mladé sily. Náležitú úroveň inscenácii zabezpečila aj finančná podpora Fondu rozvoja MU.

Po obsahovej stránke predstavuje *Curculio* (*Darmojed*) ľúbostný príbeh s peripetiami. Hlavnými hýbateľmi deja sú tradične otrok a parazit, ktorí svojou prešibanosťou pomôžu zamilovanému mladíkovi, aby získal od kupliara svoju lásku – otrokyňu, z ktorej sa však šťastne vyklúje unesená dievčina z dobrej rodiny.

Prvým, najťažším krokom bolo urobiť moderný český preklad, ktorý by bol prístupný českému čitateľovi a potom aj divákovi a v ktorom by sa nestratilo veľa z pôvodných vtipov. Okrem jazykovej vernosti dbali prekladatelia a dramaturgička Dr. Poláčková aj na to, aby bol výsledný text dramatickým prekladom, a teda aby sa dal hrať. Aj Plautove texty boli totiž vo svojej dobe primárne určené pre inscenovanie, nie pre tiché čítanie.

Vzhľadom na vyššie uvedené špecifiká Plautovho dramatického textu prekladatelia prenášali do češtiny jednotlivé výrazy, ale aj kultúrno-historické koncepty pomocou recipientovi zrozumiteľnej analógie. Takto adaptovanými výrazmi boli napríklad mená postáv. V latinskom texte originálu už sama grécka forma ich hovoriaceho mena, ktorou je veľmi často zložitá

kompozitum, vyvolávala smiech. Ak pri adaptácii pre českého adresáta prekladatelia nenašli ekvivalent v slovotvornej obdobe, vytvorili lexému substitučne, teda inými prostriedkami, ktoré však u recipienta mohli vyvolať podobný účinok ako vzorové pomenovanie originálu. Pritom vychádzali zo všeobecne známych latinských alebo gréckych slov, ktoré súčasný čitateľ alebo divák pozná z každodenného používania ako odborné termíny či prevzaté slová. Nadviazali tak na vžitú tradíciu českej prekladateľskej školy z klasických jazykov. Z *Komédie o strašidle* je dobre známy Pokorného preklad mena *Misargyridés* ako *Nechcigroš*, z *Chvastavého vojaka* zas poznáme Stiebitzovho *Hradobora* za grécko-rímskeho *Pyrogopolynika*. Druhé bohaté žriedlo inšpirácie pre tvorbu pseudoantických mien predstavujú hry Osvobozeného divadla a z nich známe postavy ako *Kontokorentos*, *Synekdocha* či *Nejzechlebos*.

V tomto kontexte zvolili prekladatelia pre hru *Curculio*, ktorej názov v latinčine označuje nenásytného stromového alebo obilného parazita, pendant *Darmojed*, naznačujúc hlavnú charakteristiku metaforického parazita, ktorý sa rád naje na cudzí účet. Otrok *Palinurus* je nositeľom mena s literárnymi konotáciami, ktorých odhaľovanie i dnes zamestnáva literárnych vedcov, preto si jeho preklad žiadal zrozumiteľnejšie ukotvenie v českom slovnom fonde, a tak dostal meno *Sofistikus*, ktoré spoľahlivo poukazuje na jeho kvality. Vojak dostal v českom šate meno *Gaius Omnibus Paco*, řečený *Poclusemclus*, zamilovaný mladík je *Romantikus* a bankár je *Hypotékus*. Grécke meno Romantikovej milej, *Planesium*, „malá tuláčka“, odkazuje na jej osud, keď sa ako dieťa počas zemetrasenia stratila, niekto ju uniesol a predal kupliarovi. Pri hľadaní českej analógie sa prekladatelia inšpirovali obvyklým menom pobehlíc *Erotium*, ale pridali doň jedno *r* navyše, aby vďaka asociácii s lexémou *error*, „poblúdenie“, odkázali na jej blúdenie životom. Potom už neprekvapí, ak sa nešťastný otec stratennej dievčiny v komédii volá *Fatalerrorius*.

V prípade textu *Darmojeda* boli popri iných slovných hrách osobitnou výzvou právnické termíny, na ktorých správnu interpretáciou v preložnom texte odborne dohliadal JUDr. Černoch. V komédii bolo ich úlohou rozohrať nejaký dvojsmysel, obvykle erotický, a tak prenášať právnický diskurz do situácie, v ktorej pôsobil nepatrične. Takým bolo napr. latinské adjektívum *intestabilis* s dvoma možnými významami: „ten, kto nemôže svedčiť“ i „ten, kto prišiel o semenníky“. Keďže obdobné slovné kompozitum čeština nemá, prekladatelia repliku mierne rozviedli. Verš *semper curato ne sis intestabilis* (Plaut., *Curc.* 30) preložili: „dáva si vždycky pozor, aby mu niekdo neužlíz... (výrečné gesto) ... totiž aby si neužlíz ostudu.“

Ak sa prekladatelia v takýchto a podobných prípadoch mohli v prípade čítaného textu spoľahnúť na čitateľov ostrovtip, v prípade adaptácie textu pre divadelnú inscenáciu museli postupovať trochu inak. V rýchlom slede scén bolo nutné divákovi schopnosť odhaliť jazykovú alebo kultúrnu analógiu trochu postrčiť. A tak sa na scéne objavila postava *Referencie Podčarovej*, teda zhmotnenej poznámky pod čiarou, ktorú tak radi preskakujeme, ale ktorá sa práve tým viac cíti povolaná zasahovať do deja a svojím ostentatívnym školometským poučovaním vysvetliť tie miesta textu, ktoré by mohli ostať nepochopené. Hoci v antickej predlohe takáto postava nebola, na scéne celkom adekvátne korelovala s inými metadivadelnými prostriedkami, ktorými Plautus svojich divákov vytrhával z divadelnej ilúzie. Takým vytrhnutím je aj postava choréga, ktorý v antickej dráme zaisťoval technickú stránku predstavenia a u Plauta vstupoval do deja aj ako vtipný komentátor života v Ríme. V českej adaptácii bola táto postava pretavená do podoby dvoch sprievodcov – *Průvodkyně z Košic* a *Brněnského dělníka*. Vďaka týmto postavičkám našla česká adaptácia pendant k jazykovej a sociálnej mnohohrstvovosti latinskej predlohy,

a okrem iného do deja vtipne zakomponovala jazykovú pestrosť dnešného Brna, formovanú signifikantne aj slovenskými akademickými exulantmi (v hre účinkovali traja).

Aj inými odkazmi sa prekladateľom, dramaturgii a réžii podarilo zaktuálniť a udomáčniť Plauta. Miesto odkazov na antické reálie fungujú vhodne volené anachronizmy – Werichov preklad piesne, cimrmanovské bonmoty alebo ľudové piesne.

Predlohe sa adaptácia priblížila aj zemitém humorom so sexuálnymi narážkami. Tak ako postupoval Plautus, aby pobavil bežného rímskeho konzumenta divadelnej zábavy, tak postupovali aj študenti na scéne, aby pobavili divákov, ktorými boli z veľkej časti ich spolužiaci a kamaráti, a tí úprimne ocenili slovné hračky typu *pius – pyj*. Tak sa v inscenácii filologická zodpovednosť, nad ktorou bdela predovšetkým doc. Urbanová, vhodne dopĺňala so študentskou rozpustilosťou.

Pri inscenovaní sa podarilo vystihnúť aj ďalšiu typickú vlastnosť Plautovej komédie – jej hudobnosť. Vďaka početným spievaným pasážam, kantikám, sa niektoré Plautove komédie svojím charakterom blížila skôr operete. V zhode s originálom sa aj v preloženej inscenácii striedali hovorené pasáže s melodramaticky prednášanými alebo spievanými časťami. Text kantík preložených do sylabotonicých veršov pre potreby študentskej inscenácie zhudobnil M. Štědroň (song *Castorie* a *Romantikovu* pieseň pred dverami), *Darmojedovu* pieseň napísali prekladatelia na hudbu P. Skoumala a v inscenácii sa dokonca objavil aj jeden pridovaný hudobný kus – song *chvastavého vojaka* na hudbu S. Sondheima z muzikálu *Funny Thing Happened on the Way to the Forum* v preklade Jana Wericha. V brnianskej Scale sa študenti s vervou a odvahou pustili do spevu: niektorí spievali naživo priamo na scéne, niektorí z playbacku. Komédia sama sa začala mierne karikovaným Mendelssohnovým svadobným pochodom, čím dramaturgia

pripravila diváka na žáner i obsah komédie – že pôjde o ľúbostný príbeh so šťastným vyústením v manželstve, že k nemu však bude viesť cesta plná smiešnych peripetií.

Aký je teda rozdiel medzi Rimanom roku 200 pr. n. l. a divákom brnianskej Scaly? Napriek

všetkému vlastne malý. Aj dnes záleží na tom, na čom v antickom Ríme – na brisknom jazyku, na schopnosti dramaturga, režiséra a hercov rozvinúť Plautovo komično, ale aj na divákovi a jeho ochote dobre sa zabaviť a popritom sa niečo naučiť, a to nielen vďaka *Referencii Podčarovej*.

doc. Mgr. Ľudmila Buzássyová, PhD. / ludmila.buzassyova@uniba.sk

Department of Classical and Semitic Philology
Comenius University in Bratislava, Faculty of Arts
Gondova 2, 814 99 Bratislava, Slovak Republic